

LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNING SHEVALARDA AKS ETISHI

G‘oziyeva Oydinxon Mo‘minovna

*Andijon viloyati Shahrixon tumani 44-IDUMning
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur tezisda lingvomadaniy birliklarning shevalarda ifodalanish xususiyatlari ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Shevalarda milliy-madaniy tafakkur, urf-odatlar va qadriyatlarni aks ettiruvchi til birliklarining qo‘llanishi, ularning semantik va pragmatik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, turli hududiy shevalarda uchraydigan lingvokulturologik birliklarning shakllanishi va ularning til boyligini oshirishdagi o‘rni ko‘rib chiqilgan. Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik sheva materiallari misolida izohlangan.*

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologiya, sheva, madaniy birlik, til boyligi, milliy qadriyat, semantika, pragmatika, hududiy til xususiyatlari.*

Аннотация: *В данной теме рассматриваются особенности выражения лингвокультурологических единиц в диалектах на основе научной литературы. Анализируются языковые единицы, отражающие национально-культурное мышление, традиции и ценности, а также их семантические и прагматические особенности в различных диалектах. Особое внимание уделяется формированию лингвокультурологических единиц в региональных говорах и их роли в обогащении языка. Взаимосвязь языка и культуры раскрывается на материале диалектов.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, диалект, культурная единица, языковое богатство, национальные ценности, семантика, прагматика, региональные особенности языка.*

Annotation: *This topic describes the features of linguocultural units reflected in dialects based on scientific literature. It examines language units that express national cultural thinking, traditions, and values, along with their semantic and pragmatic aspects in different regional dialects. Special attention is given to the formation of linguocultural units in dialectal speech and their role in enriching the language system. The interrelation between language and culture is illustrated through dialectal materials.*

Keywords: *linguoculturology, dialect, cultural unit, language richness, national values, semantics, pragmatics, regional language features.*

Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy-madaniy hodisalaridan biri bo‘lib, u nafaqat fikr ifodalash vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati, urf-odati va dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan murakkab tizim hisoblanadi. Har bir xalqning tilida uning milliy tafakkuri, qadriyatlari va ma’naviy olami aks etadi. Shu jihatdan til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganadigan lingvokulturologiya yo‘nalishi bugungi kunda tilshunoslikning eng dolzarb va muhim sohalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

O‘zbekiston Respublikasida ham til va madaniyat masalasiga alohida e‘tibor qaratilib, milliy tilning rivoji va saqlanishi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan g‘oyalarda ham ona tilining jamiyat hayotidagi o‘rni, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, yosh avlodni yuksak ma‘naviyat ruhida tarbiyalash masalalari doimiy ravishda ta‘kidlab kelinadi. Davlatimiz rahbari ona tilini bilish va uni rivojlantirish milliy o‘zlikni anglashning muhim omili ekanini qayd etib, tilni asrash har bir fuqaroning muqaddas burchi ekanligini alohida ta‘kidlaydi. Bu fikrlar lingvokulturologik birliklarni, ayniqsa, shevalarda saqlanib qolgan madaniy qatlamlarni o‘rganishning naqadar muhimligini yana bir bor ko‘rsatadi. Shevalar xalq tilining tabiiy ko‘rinishi bo‘lib, ular orqali milliy madaniyatning eng qadimiy va sof qatlamlari saqlanib qoladi. Shevalarda ishlatiladigan lingvokulturologik birliklar xalqning turmush tarzi, an‘analari, marosimlari va tarixiy tajribasini o‘zida aks ettiradi. Bunday birliklar adabiy tilga nisbatan ko‘proq emotsional, obrazli va milliy rang-baranglikka ega bo‘lib, tilning boyligini yanada oshiradi. Shu sababli shevalardagi lingvokulturologik birliklarni o‘rganish tilning ichki imkoniyatlarini, uning madaniy qatlamlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda lingvokulturologik birliklar til va madaniyatning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanishi, ular orqali xalqning milliy mentaliteti va dunyoqarashi namoyon bo‘lishi qayd etilgan. Shevalarda uchraydigan bunday birliklar ko‘pincha tarixiy jarayonlar, hududiy xususiyatlar va ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanib, avloddan-avlodga og‘zaki tarzda yetib keladi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, globalizatsiya jarayonida ko‘plab milliy til xususiyatlari asta-sekin yo‘qolib borayotgan bir paytda, shevalarda saqlanib qolgan lingvokulturologik birliklarni o‘rganish va ularni ilmiy jihatdan tahlil qilish tilning milliy o‘zligini saqlashga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, lingvokulturologik birliklarning shevalarda aks etishi masalasi til va madaniyat uyg‘unligini chuqurroq anglash, milliy til boyligini saqlash hamda uni kelajak avlodga yetkazish nuqtayi nazaridan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Lingvokulturologik birliklar til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini ifodalovchi muhim lingvistik hodisa bo‘lib, ular xalqning milliy tafakkuri, urf-odati, an‘anasi va ma‘naviy qadriyatlarini til tizimi orqali aks ettiradi. Bu birliklar nafaqat so‘z yoki ibora shaklida, balki ma‘lum bir madaniy mazmuni o‘zida mujassam etgan til hodisasi sifatida ham qaraladi. Tilshunoslikda bu yo‘nalish XX asr oxiri va XXI asr boshlarida jadal rivojlanib, V. V. Vorobyov, V. A. Maslova, N. F. Alefirenko kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. V. A. Maslova lingvokulturologiyani til va madaniyatning o‘zaro aloqasini o‘rganadigan fan sifatida talqin qilib, til birliklari orqali milliy madaniyatning konseptual tizimi shakllanishini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, har bir til birligi ortida muayyan madaniy tajriba va milliy mentalitet yotadi. Bu yondashuv shevalardagi lingvokulturologik birliklarni tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga ega, chunki shevalar ko‘pincha adabiy tildan ko‘ra qadimiyroq madaniy qatlamlarni saqlab qoladi. V. V. Vorobyov esa lingvokulturologiyani “til orqali milliy madaniyatni anglash tizimi” sifatida izohlaydi. U til birliklarining madaniy axborot

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

tashuvchi vazifasini alohida ta’kidlaydi. Shevalarda uchraydigan iboralar, maqollar, metaforik ifodalar va frazeologizmlar aynan shu madaniy axborotni o’zida mujassam etadi. Masalan, ayrim hududiy shevalarda uchraydigan urf-odatlariga oid iboralar faqat ma’lum mintaqaholisi uchun tushunarli bo’lib, ular orqali o’sha hududning tarixiy turmush tarzi va dunyoqarashi namoyon bo’ladi. Shevalarda lingvokulturologik birliklarning aks etishi, avvalo, geografik va ijtimoiy muhit bilan bog’liq hodisadir. Har bir hududning tabiiy sharoiti, kasb-hunari, yashash tarzi va tarixiy rivojlanishi tilga o’z ta’sirini ko’rsatadi. Shu sababli bir xil tushuncha turli shevalarda turlicha ifodalanishi yoki o’ziga xos madaniy rangga ega bo’lishi mumkin. Bu holatni N. F. Alefirenko “tilning madaniy xotirasi” tushunchasi bilan izohlaydi, ya’ni til o’zida xalqning tarixiy tajribasini saqlab qoladi. Shevalarda uchraydigan lingvokulturologik birliklar ko’pincha kundalik turmush, dehqonchilik, oilaviy munosabatlar, marosimlar va an’analar bilan bog’liq bo’ladi. Masalan, o’zbek shevalarida to’y, aza, mehmondo’stlik kabi madaniy hodisalarni ifodalovchi maxsus iboralar mavjud bo’lib, ular faqat til birliklari emas, balki butun bir madaniy tizimning ifodasidir. Bunday birliklar orqali xalqning qadriyatlari, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy munosabatlari namoyon bo’ladi. Shuningdek, shevalarda saqlanib qolgan qadimiy so’z va iboralar adabiy tilga nisbatan ko’proq emotsional-ekspressiv bo’yoqqa ega bo’ladi. Bu esa lingvokulturologik birliklarning nafaqat ma’no, balki hissiy ta’sir kuchiga ham ega ekanligini ko’rsatadi. Masalan, ayrim shevalarda ishlatiladigan kinoya, erkalash yoki hurmat ifodalovchi so’zlar milliy mentalitetning nozik jihatlarini ochib beradi. Olimlar tomonidan ta’kidlanishicha, lingvokulturologik birliklar tilning barqaror frazeologik qatlamida ham, erkin so’z birikmalarida ham uchrashi mumkin. Ularning asosiy xususiyati shundaki, ular faqat til birliklari sifatida emas, balki madaniy ma’no tashuvchi belgilar sifatida ham xizmat qiladi. Bu jihat shevalarda yanada yaqqol namoyon bo’ladi, chunki shevalar jonli nutq muhiti bilan bevosita bog’liqdir. Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologik birliklarni o’rganish orqali milliy madaniyatni saqlash va uni kelajak avlodga yetkazish masalasi ham muhim o’rin tutadi. Chunki globalizatsiya jarayonida ko’plab sheva elementlari asta-sekin yo’qolib borayotgan bir paytda, ularni ilmiy jihatdan qayd etish va tahlil qilish til boyligini saqlab qolishga xizmat qiladi. Umuman olganda, shevalarda lingvokulturologik birliklarning mavjudligi tilning faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy xotira va milliy identitetni ifodalovchi murakkab tizim ekanligini ko’rsatadi. Tilshunos olimlarning qarashlari ham shuni tasdiqlaydiki, har bir sheva o’zida muayyan tarixiy-madaniy tajribani mujassam etgan boy manbadir. Shevalarda lingvokulturologik birliklar faqat til birliklari sifatida emas, balki muayyan konseptual tizimning ifodasi sifatida ham namoyon bo’ladi. Har bir til birligi ortida ma’lum bir milliy konsept yotadi va bu konsept xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi hamda madaniy qarashlari bilan chambarchas bog’liqdir. Xususan, “ona”, “non”, “uy”, “mehmon” kabi asosiy tushunchalar shevalarda turlicha obrazli ifodalar orqali berilib, ular orqali milliy tafakkurning qadimiy qatlamlari saqlanib qoladi. Shevalar milliy mentalitetni o’zida aks ettiruvchi muhim lingvistik makon hisoblanadi. Ularda xalqning dunyoni idrok etish usuli, hayotiy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarga bo’lgan yondashuvi yashirin tarzda

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

ifodalanadi. Shu bois shevalarni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki “mental xarita” sifatida ham talqin qilish mumkin. Bu yondashuv til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Shevalarda uchraydigan frazeologik birliklar va barqaror iboralar xalqning madaniy tajribasini kodlangan shaklda ifodalaydi. Ularni to'g'ri tushunish uchun faqat lingvistik bilim yetarli emas, balki madaniy kontekstni ham bilish zarur bo'ladi. Shu jihatdan frazeologizmlar xalqning tarixiy xotirasini saqlovchi muhim vosita sifatida qaraladi. Shevalarning yana bir muhim xususiyati ularning konservativ tabiatga ega ekanligidir. Ya'ni, shevalar adabiy tilga nisbatan qadimiy til shakllarini ko'proq saqlab qoladi. Bu esa lingvokulturologik birliklarning asl ko'rinishini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shevalarni shartli ravishda “til muzeyi” deb atash mumkin, chunki ularda tarixiy-madaniy qatlamlar nisbatan sof holda saqlanadi. Hududiy farqlanish ham lingvokulturologik birliklarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bir xil tushuncha turli hududlarda turlicha obrazli ifodalanishi mumkin bo'lib, bu holat xalqning yashash sharoiti, tabiiy muhit va ijtimoiy hayoti bilan bog'liqdir. Natijada bir ma'no bir necha madaniy ko'rinishlarda namoyon bo'ladi va bu tilning boyligini yanada oshiradi. Shevalarning asosiy qismi og'zaki nutq orqali avloddan-avlodga o'tadi. Shu sababli lingvokulturologik birliklar ham og'zaki an'ana asosida saqlanib, vaqt o'tishi bilan ayrim o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Biroq ularning asosiy madaniy mazmuni saqlanib qoladi va bu tilning uzluksizligini ta'minlaydi. Shevalarda marosimlar va urf-odatlar bilan bog'liq maxsus til birliklari ham keng uchraydi. To'y, aza, mehmondo'stlik, duo va boshqa marosimlarga oid iboralar xalqning madaniy hayotini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik qatlamni tashkil etadi. Bu birliklar nafaqat kommunikativ vazifani bajaradi, balki muayyan ijtimoiy-madaniy kod sifatida ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy globallashuv jarayonlari shevalardagi ayrim lingvokulturologik birliklarning faol qo'llanish doirasini toraytirmoqda. Bu holat ularni ilmiy jihatdan o'rganish va qayd etish zaruratini yanada dolzarb qilib qo'yadi. Chunki tilning milliy boyligi aynan shu birliklar orqali saqlanib qoladi va kelajak avlodga yetkaziladi.

Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologik birliklarning shevalarda aks etishi masalasini ilmiy adabiyotlar asosida o'rganish shuni ko'rsatadiki, til nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning milliy madaniyati, tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan murakkab tizimdir. Shevalar esa ushbu tizimning eng jonli va tabiiy qatlamlaridan biri bo'lib, ularda milliy-madaniy mazmuni ifodalovchi birliklar nisbatan qadimiy va sof shaklda saqlanib qolgan. Olimlarning qarashlari shuni tasdiqlaydiki, lingvokulturologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etadi hamda xalqning dunyoni idrok etish tarzini aks ettiradi. V. V. Vorobyov, V. A. Maslova kabi tilshunoslar ta'kidlaganidek, har bir til birligi ortida muayyan madaniy axborot va milliy tafakkur yotadi. Bu holat shevalarda yanada yaqqol ko'rinadi, chunki ular ko'pincha og'zaki an'ana orqali avloddan-avlodga o'tib, tarixiy-madaniy qatlamlarni saqlab keladi. Shevalarda uchraydigan lingvokulturologik birliklar xalqning urf-odati, marosimlari, kundalik turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarini o'zida ifodalaydi. Ular nafaqat til boyligini oshiradi, balki milliy mentalitet va madaniy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

identitetni saqlashda ham muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, globalizatsiya jarayonlari ba’zi sheva birliklarining faol qo‘llanishini kamaytirayotganligi sababli, ularni ilmiy jihatdan o‘rganish va qayd etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, lingvokulturologik birliklar shevalarda milliy madaniyatning jonli ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi va tilning ichki imkoniyatlarini, uning tarixiy hamda madaniy boyligini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shu bois shevalarni o‘rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy-ma’rifiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 320 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari. Ona tilini rivojlantirish va davlat tilining nufuzini oshirishga oid hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2019. – 180 b.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiq yo‘llarini izlab... – Toshkent: Akademnas hr, 2012. – 160 b.
4. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
5. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent: Muharrir, 2019. – 164 b.
6. Abdullaeva D. O‘zbek shevalari va ularning lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: Universitet, 2019. – 220 b.
7. O‘zbek shevalari lug‘ati (ikki jildlik). – Toshkent: Fan, 1971.
8. Maslova V. A. Linguoculturology. – Moscow: Academia, 2016. – 352 p.
9. Vorobyov V. V. Cultural Linguistics: Theory and Practice. – Moscow: Flinta, 2018. – 290 p.